

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-1.8. Dizi - Sayı: 4

DOĞUŞUNDAN GÜNÜMÜZE
TASAVVUFA DAİR TARTIŞMALAR
ON ÜÇ ASIRLIK İHTİLAF VE MÜCADELE

Editör
Frederick DE JONG - Bernd RADTKE

Yayına Hazırlayan
Salih ÇİFT

ANKARA, 2020

Türkiye’de Tarikatların Yasaklanması ve Mahkumiyeti*

Mustafa KARA

“Sûretde nem var benim sîrettedür ma’ denüm

Kopsa kıyamet bugün gelmez perîşân bana”

Tasavvufî hayat ve düşünceye, bu düşüncenin mimarlarına karşı olan tavrın çok eski olduğu bilinmektedir. Söz konusu tavrın sebepleri bazen dinî hassasiyetler, bazen siyasî tercihler, bazen fikrî farklılıklar, bazen bilgi ve iletişim eksikliği bazen de daha karmaşık meselelerden kaynaklanmıştır. Aslında hangi medeniyette olursa olsun mistik faaliyetler her zaman belli ölçüde tepki görmüştür. Bu düşünce ve yaşama tarzının yeni ve değişik yorumlara açık olması, zâhîrî ve mahallî ölçü ve sınırları zorlaması, dinî geleneklere zaman zaman ters düşmesi, meselelere aklî boyutun ötesinde his ve gönül boyutuyla yaklaşması söz konusu tepkinin en mühim sebepleri arasında sayılmalıdır.

İlk dönem âlimleri gibi ilk yüzyılların bazı sûfileri de tasavvufî hayatın değişik yorum ve uzantılarına dikkat çekmiş ve bunların dinî prensiplere aykırı olduğunu vurgulamışlardır. Mesela Hallâc’a (ö. 309/922) karşı olan, onun meşreb ve coşkusu tasvip etmeyen mutasavvıflar vardır. Bizzat sûfilerin tasavvufa yönelttiği bu “iç tenkit” ile ilgili olarak tasavvuf klasiklerinde kayda değer tespitler vardır.¹

Şimdi on dört asır içinde dünyanın büyük bir bölümünde tesir icra eden tasavvuf ve tarikatların detayını terk ederek günümüze ve Türkiye’ye gelelim.

1909: Cumhuriyet Öncesi

Türkiye’de 1923’te başlayan Cumhuriyet döneminde tasavvuf ve tarikat dünyasına nasıl bakıldığını daha doğru tespit edebilmek için biraz gerilere gitmek ve bazı konulara işaret etmek gerekmektedir.

Osmanlı döneminde oluşan din ve kültür hayatının önemli bir bölümünü tarikatların oluşturduğu bilinmektedir. Bu yıllarda tekke düşüncesi sosyal hayatın her alanına belli oranlarda nüfuz etmiş ve onlara kendi rengini vermiştir. Bedreddinîler ve Melâmîler dışta tutulursa devletin çok zecrî tedbirlere başvurduğu hele bütünüyle tarikatları mahkûm edici bir tavır sergilediği söylenemez. Yönetim mesela 1826’da Bektâşîliğe tavrı alırken diğer tarikatları yanına alarak bu işin üstesinden

* Bu makale eserin orijinalinde mevcut olmayıp, Koninklijke Brill’in izniyle çeviri metne sonradan ilave edilmiştir (ed.).

¹ Geniş bilgi için bk. Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf ve Tenkit*, İstanbul 2011.

gelebileceğini biliyordu. Tanzimat fermanını ilan eden Abdülmecid ise öldükten sonra her Cuma gecesi 10 Hâlidî (Nakşî) dervişinin kabri başında hatm-i hâce (duâ/zikir) yapmasını vasiyet ediyordu.

Tanzimat'la başlayıp 1908'deki İkinci Meşrutiyet'ten sonra hızlanan "değişim rüzgarları" ile ilgili olarak basın-yayın organlarına akseden görüşlerin bir bölümü de bu dünya ile ilgili; tekke dünyası ile ilgili idi. Bunlar iki ana başlık altında toplanabilir:

1. Osmanlı'nın ve İslâm dünyasının çöküş sebeplerinden biri tasavvufî düşüncedir. Bu düşünce toplumu uyuşturmuştur. Dervişlerle ve tekke düşüncesiyle bir yere varılamaz. Mezkûr görüşün en sivri temsilcisi *İctihâd* dergisi yazarı Kılıçzâde Hakkı'dır. *Târih-i Tedenniyât-ı Osmaniyye* (İstanbul 1913) adlı eserinde söz konusu görüşlerini bulmak mümkündür. İkinci hızlı kalem ise Celal Nuri'dir (ö. 1939).

2. Tasavvufî hayattaki çöküntüyü ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumu inkâr etmek mümkün değildir. Kaldı ki tasavvufî hayat bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla bu hayatın ilga edilmesi yanlıştır, ıslah edilmelidir. Bu yıllarda Ziya Gökalp (ö. 1924) gibi sûfi olmayan kimseler bu tezi savunurken bizzat dervişler de bir ıslahat projesinin gerekli olduğunu vurgulamışlardır.

1919: Mukaddime

Bu tartışmalar sürüp giderken, Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı derken Kurtuluş Savaşı geldi çattı. Tasavvufî kültürün kamuoyu için ne anlama geldiğini çok iyi bilen Mustafa Kemal'in bu harekete başlarken yaptığı işlerden biri de nüfuzlu tarikat şeyhlerine mektup yazması ve onların desteğini istemesidir. Bu girişimin neticesini aldı. Âdetâ bunun bir bedeli olarak 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçildikten sonra kendisine yardımcı olarak aldığı iki milletvekili şeyh idi: Konya Mevlânâ Dergâhı şeyhi Abdülhalîm Efendi, Kırşehir Hacıbektaş Dergâhı şeyhi Cemâleddîn Efendi.

İlk Meclis lağvedilip İkinci Meclis oluşturulunca ortam biraz değiştiyse de tarikat dünyasının aleyhinde kayda değer bir şey görülmedi. Aynı yıl Mehmet Ali Aynî (ö. 1945) *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim* adlı eserini yayınladı ve onu "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" ithaf etti (nşr. İsmail Kara, İstanbul 1992).

1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kurulurken cami ve mescidler gibi tekke ve zâviyelerin yönetimi de bu kuruluşa bağlanmıştı. Bu yıl dikkat çekici bir gelişme daha oldu: Osmanlı döneminde Meclis-i Meşâyih Reisliği (Bir açıdan tarikatlar genel müdürlüğü) yapmış olan Urfa milletvekili Şeyh Safvet Halifelîğın kaldırılması için kanun teklifini verdi ve netice aldı. Son padişah Vahdettin'in tahta çıkışını Arapça bir şiir ile alkışlayan bir zatın gerçekleştirdiği ve sergilediği bu tavır, fikirlerdeki değişiklikler kadar İkinci Meclis'in yapısına dair de ipuçları barındırmaktadır.²

1925: Dönüm Noktası

1923 İkinci Meclis'le birlikte oluşan muhalefete, Şer'iyeye ve Evkâf Vekaleti'nin kaldırılması, Halifelîğın lağvedilmesi tuz-biber oldu. Sıkıntılar toplumdan Meclis'e aksetti. Ağustos 1923'te Başvekil Rauf (Orbay), Ekim ayında Başvekil Fethi (Okyar) istifa etti. Kasım ayında iki mühim gelişme oldu: İlk muhalefet partisi Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Bundan üç gün

² Devrin yayın organlarında çıkan bazı makaleler ve değerlendirmeler için bk. *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* (haz. Mehmet Kaplan ve diğerleri), Ankara 1981.

sonra Başvekil İsmet (İnönü) istifa etti. Yeni parti 30 Aralık'ta İstanbul şubesini açtı. Cumhuriyet Halk Fırkası'na göre daha ileri bir program ve tüzükle halkın huzuruna çıkan Fırka'nın programının altıncı maddesinde yer alan şu altı kelimelelik cümle daha sonraki uzun tartışmaların odak noktası olacaktır: "Fırka efkâr ve itikadât-ı diniyyeye hürmetkârdır".

13 Şubat 1925 tarihinde Doğu ve Güneydoğu illerinde meydana gelen Şeyh Sait Olayı bu muhalefet dalgalanmalarının bir çıkışı olarak görüldü. Hükümetin aklına hemen Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası ve onun altı kelimelelik altıncı maddesi geldi. Bunun en açık belgesi olay patlak verir vermez Başvekil Fethi'nin parti yetkililerinden yeni kurdukları partiyi feshetmelerini istemesidir.

Dini Siyasete Alet Etmek

Daha önceki yıllarda Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'na 25 Şubat 1925'te bir cümle daha ilave edildi: Dini veya mukaddesat-ı diniyyeyi siyasî gayelere esas veya alet ittihazı maksadıyla cemiyetler teşkili memnu'dur".

Bu cümlelerin Türkiye'de çok dikkat çekici bir "saltanat"ı vardır. Yetmiş seneden beri bütün dini faaliyetler bu cümle ile mahkûm edilmiş, bu cümle ile engellenmiş ve bu cümle ile sindirilmiştir. Rahatlıkla söylenebilir ki bu cümlelerin saltanatı bugün de devam etmektedir.

Yeni parti 14 Mayıs'ta İstanbul bölge kongresini yaptıysa da 3 Haziran'da kapatılmasını engelleyemedi.

Sıra Tekkelere Geldi

Şeyh Sait Olayı iki müesseseyi hedef tahtası haline getirdi. Bunlardan biri siyasî idi diğeri dinî. Birincisinin işini bitiren hükümet ikincisine yöneldi. Yaz aylarında bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal ilk defa tekke ve tarikatların aleyhinde konuştu. Mustafa Kemal'in 1919-1925 yılları arasındaki tavrı ve yaptıkları incelendiğinde tasavvufî hayatı yasaklamasına dair ipuçları bulmak zordur. 1919'da şeyhlere mektup yazarak kolları sıvayan, Erzurum Kongresi'nde Nakşibendî Şeyhi Fevzi Efendi ile aynı safta yer alan, Ankara'ya dönerken Hacibektâş Dergâhı'nı ziyaret eden, 1920'de bir tarikat pîrinin türbesini ziyaret ettikten sonra açılan Meclis'te kendisine yardımcı olarak tekke şeyhlerini alan, 1923'te Mevlânâ'nın huzuruna varan, 1924'te tekke ve zâviyelerin yönetimini Diyanet İşleri Başkanlığına bırakan Mustafa Kemal ve arkadaşlarına ne oldu da 1925'te tekkeleri kapattılar? Tarikat hayatını yasakladılar? Bu önemli soruya yukarıdaki davranışlarla cevap vermek zordur. Burada *Nutuk* imdadımıza yetişmektedir:

"...Sonunda 8 Nisan 1923 tarihinde görüşlerimi dokuz prensip halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi esnasında yayınlayarak ilan ettiğim bu program partimizin kuruluşuna esas olmuştur... Bu programda bugüne kadar giriştiğimiz ve sonuçlandırdığımız bütün temel hususlar yer alıyordu. Bununla beraber programa sokulmamış önemli ve esaslı bazı meseleler vardı. Mesela, Cumhuriyet'in ilanı, Şer'iyye Vekaleti'nin kaldırılması, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi... Bu meseleleri programa alarak vaktinden önce câhil ve gericilerin bütün milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bu meselelerin zamanı gelince çözümleneceğinden ve milletin neticeden memnun olacağından kesinlikle emin dim..."

Tekkelerin kapatılmasıyla ilgili kanunun çıkışına daha yakından bakıldığında bu işin birkaç

merhalede gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu tedricilikte tekkelerin tarihten ve gelenekten aldıkları güç ve kuvvetin payı vardır. Böyle bir geleneğe sahip olmayan Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın kısa bir sürede kapatılması da bu konu ile ilgilidir.³

677 sayılı kanunun çıkış merhaleleri şöyle verilebilir:

1. Şeyh Sait Olayı'ndan hemen sonra kurulan Şark İstiklâl Mahkemeleri bölgedeki tekke ve zâviyeleri kapattı.
2. Ankara İstiklâl Mahkemesi tekke ve zâviyelerin kapatılması için hükümetin dikkatini çekti.
3. Mustafa Kemal Ağustos ayının son günlerinde Kastamonu-Çankırı vilâyetlerinde yaptığı konuşmalarda tekke, tarikat ve dervişlerin aleyhinde ilk defa konuştu.
4. Eylül başında Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla ilgili altı maddelik bir kararnâme yayınladı.
5. Kanun 30 Kasım'da kabul edildi.
6. Kanun 13 Aralık 1925 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Meclis meselenin üzerine nasıl gitti? Bu soruya cevap vermek için kanunun görüşülmesi esnasında Rize milletvekili Ekrem Bey'in söylediği şu cümleyi okumak yeterlidir: "...Artık bundan sonra şeyh ve tekke ismi kalmayacaktır. Bunu görmekle mesudum... Öyle meseleler vardır ki milletler münakaşa etmez, muhakeme etmez, yıldırımlar saçarak hükmünü verir..."

Dervişler Ne Dedi?

Bin yıllık bir geleneği temsil eden bu müesseselerin kapatılmasını dervişler nasıl karşıladı? Elimizde böyle bir anket yok. Zaten o yıllarda böyle bir anket yapılsaydı, yapılabilseydi ona da güvenmek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak aradan uzun bir zaman dilimi geçti. Hatıralar yayımlandı, belgeler neşredildi. Bunların ışığında 1925'lerde yaşayan dervişlerin bu olaya farklı açılardan baktıkları müşahede edilmektedir. Bu farklı değerlendirmeler şöyle özetlenebilir:

1. Tekkeleri kapatmak mümkün değildir. Bazı binaları kilitlemek, tekkeleri kapatmak anlamına gelmez. Çünkü bütün dünya tekkedir. Bu mesleğin tâca, hırkaya, resmiyete ihtiyacı yoktur.
2. Tasavvufî hayat insanın tabii bir ihtiyacıdır. Dolayısıyla bu ihtiyaç değişik yollarla mutlaka karşılanacaktır.
3. Tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Onun tekkeye ihtiyacı yoktur. Gönülden gönüle akar gider.
4. Hükümet doğru olanı yapmıştır. Hükümetin her yaptığı işte bir hikmet vardır.
5. Feyiz bitmiştir. Tekkeleri zorla ayakta tutmanın faydası yoktur.
6. Bu bir kaderdir. Karşı çıkmak abesle iştigaldir. Akıntıya karşı kürek çekmektir.
7. Her şey O'nun tecellisidir. Kahrı da hoştur, lütfü da.
8. Tekkeler gerçekte kendilerini yenileyemedikleri için zaten kapanmış bir durumda idiler.

³ Geniş bilgi için bk. Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul 1980.

9. Tekkelerin kapanmasıyla dinin aslî bir unsuru ortadan kalkmadı. Aksine asla dönülmüş oldu. Çünkü Hz. Peygamber devrinde tekke yoktu.

10. Zamanımız artık tarikat zamanı değildir.

Ne Yaptılar?

Tekkelerin vakıflarla olan yakın ilişkileri sebebiyle birçok tarikat mensubunun tekkelerin kapatılmasıyla birlikte mali bir sıkıntıya düştüğünü tahmin etmek zor değildir. Tahsili ve bilgisi yeterli olan dervişler yeni hayata intibak ederek maîşet derdine deva bulmaya çalışmışlardır. Bunların bir kısmı imam-hatiplik, öğretmenlik, bir bölümü kütüphanecilik bir kısmı da ticaretle meşgul olmuştur.

Bir grup derviş tasavvuf defterini bütünüyle kapatırken bir kısmı bu kültürü etrafındaki insanlara aktarmaya devam etmiştir. Sahanın ehli olan insanlar âhirete intikal ettikçe seviye kaybı da artmıştır. Buna rağmen hayat "sessiz ve derin"den sürüp gitmiştir. "Mahallî" şeyhlerle tasavvufi muh-teva insanlara aktarılmış, dinî hayatın bu rengi bütün baskılara rağmen bütünüyle yok edilememiştir.

Mahallî dervişler bir tarafa son yetmiş yılda adı Türkiye sathında duyulan, bu dünya ile ilgili, topluma eser ve sohbetleriyle bir "şey"ler aktaran isimlerden akla hemen gelenlerden birkaç tanesini vefat tarihiyle birlikte vermek yerinde olacaktır.

1. Hüseyin Vassâf, 1929
2. Elif Efendi, 1927
3. Bursalı Mehmed Tâhir, 1925
4. Sâdik Vicdânî, 1939
5. Ahmet Muhtar, 1933
6. Şemseddin Mısri, 1936
7. Abdülazîz Mecdi Tolun, 1941
8. Abdülhâkim Arvasî, 1943
9. Kenan Rifaî 1950,
10. Abdülazîz Bekkine, 1952
11. Tahir Olgun, 1951
12. Kemalî Osman Efendi, 1954
13. Fahreddin Efendi, 1966
14. Abdülhay Efendi, 1961
15. Mehmed Zâhid Kotku, 1980
16. Sami Ramazanoğlu, 1984
17. Ahmet Remzi Dede, 1944
18. Dede Paşa, 1974
19. Muhammed İhsan Oğuz, 1991
20. Muzaffer Ozak, 1985

21. Muhammed Raşid Erol, 1993
22. Hasan Dinç, 1987
23. Ömer Fevzi Mardin, 1953
24. Ali Haydar Efendi, 1961
25. Muharrem Hilmi Efendi, 1964
26. Osman Hulusî Ateş, 1990
27. Esat Erbilî, 1931
28. Esat Coşan, 2001
29. Hüseyin Hilmi Işık, 2001
30. Şeyhzâde Ahmed Efendi, 2002.⁴

1930: Endişeler Büyüyor

Serbest Fırka 19.08.1930'da kuruldu. Halkın büyük ilgisine mazhar olunca çok kısa bir süre sonra kapatıldı: 17.11.1930. Tarikat mensuplarını daha yakından ilgilendiren olaylar ise bundan hemen sonra oldu, Menemen Olayı patlak verdi: 23.12.1930. Denebilir ki muhalefetle birlikte yürümeye pek alışkın olmayan Ankara Hükümetini bu olaylar Şeyh Sait Olayı'ndan daha çok tedirgin etti. Ülke sathında oluşan muhalefetin keskinliği bu olaylarla su yüzüne çıkınca fatura kesmek için yine bazı müesseseler arandı ve yine ilk olarak tarikatlar akla geldi. Mustafa Kemal Nakşbendiliği, kastederek "... Komutanlar bilmelidirler ki bu tarikat yok edilecektir..." derken, meclis başkanı "bu tarikat bir yılandır, mutlaka başı ezilecektir" dedi. Bundan sonraki durumu tahmin etmek zor olmamalıdır.

1830'lu yıllarda İstanbul, Bektâşiliğe nasıl bakıyor idiyse 1930'lu yıllarda Ankara da Nakşbendiliğe öyle bakıyordu. Bundan sonraki yıllarda bazen açık bazen kapalı, bazen satır içlerinde bazen satır aralarında üzerine gidilen, hedef gösterilen en büyük suçlu tekkedir, tekkelilerdir.

Menemen Olayı ile birlikte birçok gazete kapatıldı, çok sayıda gazeteci mahkemeye düştü ve 28 kişi idam edildi. Bu arada pek çok dernek ve cemiyet de kapatıldı. Bu kapatılan kurumlar arasında yıllardır hükümetle birlikte yürüyen Türk Ocakları'nın bulunması ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bu hengâme içinde Menemen Olayı'nın objektif olarak değerlendirildiğini iddia etmek de zordur. Yirmi sene sonra Burhanettin Onat TBMM kürsüsünden şöyle diyecektir: "... Senelerden beri din mevzuu bu kürsüye irtica mevzuu olarak gelmektedir... Menemen hadisesini bir irtica vakası diye kabul etmeye hakkımız yoktur. O, birkaç esrarkeşin şuursuzca yaptığı bir harekettir. O zamanki devrin, idarenin temizlik hareketi için elinde bir silah olarak kullanılan vasıtaadır..."

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1925'de kendi irâdesiyle kuruldu ve kapatıldı. Serbest Fırka ise "kurduruldu" fakat yine kapatıldı.

1932: Kadro

Kendisiyle aynı fikri paylaşmayan birçok dergi, dernek ve gazeteyi kapatan hükümet, kendi çizgisini sürdüren bir mecmua çıkardı ve adını -âdeta cemaat kelimesine alternatif olarak- *Kadro* koydu.

⁴ Genel bir değerlendirme için bk. Kılıç, Rüya, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Süfi Geleneğin Taşıyıcıları*, İstanbul 2009.

1932 yılının ilk ayında çıkan derginin ilk cümlesi şöyle: "Türkiye bir inkılap içindedir, bu inkılap durmadı. Bir ihtilâl geçirdik, ihtilâl inkılabın gayesi değil vasıtasıdır".

İlk makale, "İnkılabın Psikolojisi: Pesimist" başlığını taşıyor ve Şevket Süreyya'ya ait. "İnkılabın aleyhtarlığının pesimist psikolojisine kendi inkılabı inanışımızın en yenilmez ve en müessir kuvvetlerini seferber ediyoruz: Bu kuvvetlerin ismi optimizm ve inkılap heyecanıdır". Aynı sayıda Hilmi Ziya'nın (Ülken) *Aşk Ablakı* adlı eserinin tenkiti için yazdığı yazıya "Bir Ruh Fantezisi Yahut Yerli Peygamber" başlığını koyan Şevket Süreyya sözü yine tekke psikolojisine getiriyor: "Hilmi Ziya Bey istediği kadar felsefi titrler alabilir fakat bize göre bu muallim dejenere bir mistisizm içindedir... işte bu itibarladır ki mistisizm, inkılabın meşruiyetini idrake karşı bir reaksiyon ve binaenaleyh tam bir nazariye ve ruh irticadır".

Dergiyi çıkaranlar, konu ne olursa olsun "günah keçisi" tekkeye ve dervişe çatmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. 11. sayıda yer alan "İç Pazar ve iktisatta Bütünlük" başlıklı yazının bir yerinde şu ifadeler var: "Bu inkılapları ve onların inkılap memleketi için filozof ve mutasavvıf iktisatçı, Nietzsche'nin beyaz tüylü masum koyuncuklara benzettiği acib âlim tipidir ki bunlara verilecek en iyi ceza onları kendi mantıklarıyla kendi alemlerinde başbaşa bırakmaktır".

Derginin 12. sayısında yer alan bir soru şöyle: "İğreti bir esvapla dolaşılabilir, kunduralarını hazırcıdan alanlar pek çoktur. İğreti dişler, iğreti saçlar takanlar da vardır. Fakat bir iğreti ruhla nasıl yaşanır, bir iğreti beyinle nasıl düşünülür..."

Tek Adam'ın yazarı Naşid Hakkı'nın *Derebeyi ve Dersim* (Ankara 1932) isimli eserini tahlil ederken şunları söylüyor:

"Türk serbest iktisat ve cemiyet nizamıyla Kürt feodalizminin mücadele ettiği yerlerde, tekke bu feodalizmin bir vahşi teşkilatıdır. Bu teşkilatın hedefi Türk nüfusunun dilini, dinini ve serbest tefekkürünü izale etmektir. Eski Türklerde din bir gönül râbitasıydı. Halbuki Kürt tekkesinde aslanan bir koyu dinsizliktir. Burada din bir dejenere putperestliktir ki bu putperestlik unsurlarını biraz İslâm'dan evvelki İran dininden biraz da Arap hegemonyasının Şark'taki sükutundan sonra bilhassa İran'da İslâmlığa karşı meydan alan dinî irticalardan, İslâmîğin batını anarşisinden ve bunların ibtizal etmiş bakiyelerinden alır. Fakat tekkenin ve şeyhin manevî silahları olmasa Kürt toprak-bentliği derhal müttekâsız kalır. Derebeyi ve şeyh her ikisi de gıdasını toprak köleliğinden alan biri cismanî diğeri ruhanî iki müteaddi iktidardır ki kudretleri ekseriya aynı şahısta tecemmu' etmiştir" (agd. sy. 6, s. 43).

"Türkiye'de Derebeylik Rejimi" adlı makalesinde İsmail Hüsrev, derebeyliği, sipahî, rûhanî, serbest diye üç guruba ayırdıktan sonra rûhanî derebeyliği şöyle tarif ediyor: "Bu tip derebeylik tekkelerin ve dinî müesseselerin derebeyliğidir... Bu müesseselerin başında Bektâşî tekkeleri ile Mevlevî tekkeleri gelir..." (sy. 7, s. 21).⁵

Bir anlamda Kemalist entelektüellerin yayın organı olan bu dergi her fırsatta tekke ve tasavvuf kültürünü devre dışı bırakmak için gayret göstermiştir. Korktukları şey sadece bizim dünyamıza has olan tasavvufî zihniyet değil genelde bütün mistik faaliyetlerdir. Bunun için mistik filozoflar da onlara göre tehlikelidir, engellenmelidir. Bir makalenin başlığı şöyle: "Bergsonizm Yahut Bir Korkunun Felsefi İfadesi". Gerçekten sormak gerekiyor. Kim kimden korkuyor?

⁵ Bu konuda ayrıca bk. Küçük, Sezai, *Melevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul 2003.

Derginin sahibi Yakup Kadri (ö. 1974) 1889 Kahire doğumlu. 1922'de *Erenlerin Bağından* adlı mistik deneme ile Türk Edebiyatında ilk çıkışını yapan, aynı yıl yayınladığı ve bir Bektâşi tekkesini konu alan Nur Baba adlı romanıyla grafik çizgisi yükselen Karaosmanoğlu mistisizmden, Kemalizme oradan da ateizme ulaşmış gibi görünüyor. Vasiyetinde kendisine herhangi dinî bir törenin yapılmamasını ve İstanbul Yahyâ Efendi Dergâhı hazîresinde bulunan annesinin yanına defnedilmeyi istemişti.

Kadro üç sene 36 sayı çıktı.

Halkevi: Tekkeye Alternatif

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 yılında gerçekleşen kongresinde alınan kararların gereği olarak 19 Şubat 1932 tarihinde Ankara ile birlikte 14 il merkezinde Halkevi açıldı. Ankara'daki törende parti genel sekreterinden sonra Aydın mebusu Dr. Raşid Galib bir konuşma yaptı. Yeni kurulan müessesenin güzel sanatlar şubesini tanıtırken önce şunları söyledi:

"...Sanatı tekfir ve mahkûm etmekle kaldırmak gayretine düşen aciz müçtehitler ve câhil Hurafeciler elinde ne hale düşürülmüş olduğunu, resmin kitaba ve tezhihlere, heykeltraşlığın mezar taşı kavuklarına münhasır bırakıldığını içimizde bilmeyen yoktur. Müziğin Kur'ân, Mevlid ve ilahîler okunurken, tekkelerde çılgunlar gibi zikredilirken pek makbul, muteber ve sevap sayılan müziğin bu çerçeve dışına çıkınca ayıp, merdut ve günah gösterildiği zamanlardan da pek uzak değiliz. Çocukları müziğe heves eden ailelerin felaketzede sayıldığı, müzik severlerin "çalgıcı makulesi" diye tahkir olunduğu yıllar bize dün denecek kadar yakındır. Son iki üç asır evveline kadar dayanabilmiş olan Türk mimarlığına gelince, o da umumî inhitat zelzelesinden kendi payını alarak sendelemiş ve yıkılmıştır... Musallâ taşı ve teneşir tahtası sanatkârlarının yobaz kafalarından hortlamış telakkiler ve telkinler ile asırlardan beri öldürülmeye, akrep kuyruklarıyla eşelenen mezarlara gömülerek safсата çamurlarıyla örtülmeye çalışılan Türk sanat ruhu ölmemiştir..."

Hatip, daha sonra şu gerçeği ifade etti: "...Bu hakikatlerden çıkarılacak olan netice şudur: Biz bütün tarih imtidadında dünyaya medeniyet mürebbiliği yaptık...Rahat, sakin, dünya ile alakası kesik kaygusuz hayatı türbelerin ve tekkelerin gömüldüğü mezara gömmeliyiz. Bize coşkun hareket ve faaliyetle dolu hayat lazımdır" (*Halkevlerinin Doğuşu*, s. 17 vd.).⁶

Halkevleri de Türk Ocakları gibi siyasî mekanizma ile temas halinde oldukları için bazen kapatılarak bazen faaliyetlerine müsaade edilerek bugünlere ulaştılar. Her iki müessese ile ilgili müstakil çalışmalar vardır.

1934: Yeni Adam

1924-1927 yılları arasında Dâru'l-fünûn rektörü olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu 1933'te çıkarılan kanunla üniversiteden atıldı. 1934'te bu dergiyi çıkarmaya başladı. 1933 tasfiyesinin özelliği belli. Ancak Baltacıoğlu'nun şu cümlelerinden neyin kastedildiği belli değil: "İnkılabın mektebi ancak bir demokrasi mektebi olabilir. Bu demokrasiden anladığım, yaratıcı gücü ve cihan dolduran sevgisiyle yalnız Mustafa Kemalciliktir..." (sy. 7, s. 5).

⁶ Tarikatları mahkûm etmek ve psikolojik olarak çirkin ve menfur göstermek amacıyla yazı ve kitap yazma geleneği devam etmektedir, mesela bk. Mumcu, Uğur, *Tarikat, Siyaset, Ticaret*, İstanbul 1988; Çetinkaya, Hikmet, *Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları*, İstanbul 1986.

Günün konusu irtica için de yeni boyutlar getirmiştir: “Softalık bir irticadır, irtica softalıktan ibaret değildir. İrtica ölmüş kıymetlere bağlanmak, diri kıymetlerle halleşmemektir, okumamak, çalışmamak, kaynaşmamaktır...” (sy. 5, s. 12).

Eğitim ve terbiyeciliği öne çıkan Baltacıoğlu'nun (ö. 1978) “Çocuğa dinî terbiye verelim mi” sorusuna verdiği cevap ise çok net: “Ne mektepte ne de evde bu terbiyenin verilmesine hiç lüzum görmüyorum” (sy. 7, s.4). Yeni dönem için çizilen bu yeni adam portresi büyük çapta gerçekleştirilmiştir. 1930-1945 yılları arasında yürütülen eğitim politikası bu çizgiyi takip etmiştir.

Burada -dervişlerin tabiriyle- bir başka tecelliye işaret etmek gerekir. Din ve tasavvuf adına ne varsa her şeyin ört bas edildiği bu yıllarda Nurettin Topçu (ö. 1975) adlı bir Türk, Paris'te *Conformiste et Révolte* adlı doktora tezini tamamlamıştı. Tezin son cümlelerini beraberce okuyalım: “Anadolu bin yıllık tarihinden beri sadece sınırlarda değil hem de devlet merkezinde ve aynı zamanda kendi kalplerinin derinliğinde kutsal cihâd ilan ederek cemaatin selameti için kendilerini feda eden kahramanlardan ve şehitlerden mahrum kalmadı. Kendi mistiklik (tasavvuf) geleneğine yeniden sarılacak olan Anadolu çocukları hem kendi nefislerinin zorbalığına hem de despotların zulmüne karşı her zaman kutsal cihâd ilan edecekler ve kendi darağaçlarının önünde cesaret ve gururla cihâdlarını tam anlamıyla şuurunda olarak 'ben hakikatim/ene'l-hakk' diyebileceklerdir” (*İsyan Ahlakı*, s. 190).

Yeni Hayata Eski Terim

Tarikat ve mürşid tasavvufi hayatın iki temel terimidir. Mustafa Kemal bunların mecrânını kendi düşüncesine göre değiştirmek istemiştir: “Hayatta en hakiki mürşid ilimdir”, “En hakiki tarikat medeniyet tarikatıdır.”

Hasan Âli Yücel'in şu şiirinde kullandığı tekke kültürü ile ilgili terimlere bakıldığında bu anlayışın tarihi seyri hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olmaktadır:

Yeni Hayat

Duymadan düşünmek yok dinimizde

Biz millet adamı gönül eriyiz

İnsanız, insanlık esastır bizde

Ne cinniz, ne melek ne de periyiz

Keşkülle asayı çölde bıraktık

Külâhı hırkayı çiviye taktık

Gönülde muvakkat kandili yaktık

Bu ince işlerin hünerveriyiz

Mücerred değiliz ailemiz var

Başımızdan aşkın gailemiz var

Bir kervan tutacak kabilemiz var

Varlık diyarının seferberiyiz

Fark ettik nihayet aç ile toku
 Anladık nihayet var ile yoku
 Bırak o kitabı gel bizi oku
 Bizler ki hilkatın son eseriyiz

Okuyup okutmak işimiz bizim
 Haram lokma kesmez dişimiz bizim
 Her yerde bulunmaz eşimiz bizim
 Biz yeni hayatın erenleriyiz.⁷

Şu mısralar da Ahmet Talat Onay'ındır (ö. 1956):

Gençliğimde vatan ve milleti sevmekte bana
 Mukteda olmuş idi Hazret-i Talat Paşa
 Sonra verdim Atatürk'e bu sebepten *ikrar*
 Kâfirim ahdi bozanlardan olursam haşa... (*Sarı Çiğdemler*, 340)

Ali Hadî'nin aşağıdaki manzumesi İzmir Türk Ocağı'nda Gazi'ye karşı okunmuştur:

Çok rükû etse de karşında bu millet
 Her yaptığın iş harikadır her sözün âyet
 Kavmin olalım, sen bize din eyle inayet

Din istemeyiz öyle Arap felsefesinden
 Gazi! Bize bir din de yarat Türk nefesinden.⁸

Kitaplar: Derin Sessizlik

1928-1938 yılları arasında resmî olarak yayınlanan 7445 adet eserin sadece 19 tanesi din ile ilgilidir. Bunlardan 5 tanesinin de adı şöyledir:

1. Türkiye'de Hıristiyanlık
2. Budacılığı Hazırlayan Âmiller
3. Çin'deki Dinler
4. Çinliler Dini

⁷ İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, I/107; Kara, Mustafa, *Dervişin Hayatı Sıfının Kelâmı*, s. 561 vd.

⁸ *Sebilür-Reşâd*, sy. 95, Şubat 1951.

5. Türk Kozmogonisi

1943 yılına kadar Türkiye Bibliyografyası'nda 'Mezhepler ve Tarikatlar' diye bir başlık dahi kullanılmamıştır. 1938-1948 yılları arasında özel olarak neşredilen tasavvuf ve tarikatlarla ilgili 15 eserin 8 tanesi Alevilik ve Bektâşilik ile ilgilidir.⁹

1930'lu yıllarda tekkelerden ve tekkelerin faaliyetlerinden bahseden tek kişi Osman Ergin'dir (ö. 1961). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İctimâiyat Enstitüsü'nde verdiği iki konferans (1934) iki sene sonra kitap olarak basıldı: *Türkiye'de Şebirciliğin Tarihi İnkışâfı*. Ergin, bu eserinde tekke ve zâviyelerin şebircilik açısından, kültür ve sanat açısından topluma sundukları hizmetleri aktarırken üslubunun "tedirgin"liği hemen göze batmaktadır. Kendisinin inkılap düşmanı olarak nitelendirilmemesini istemekte, tekkelerin son yıllarda gerçekten çöküş halinde olduklarını vurgulamaktadır. Osman Ergin *Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserinde de tekkeleri ayrı bir başlık altında inceleyecektir (İst. 1939-1943).

Bu yıllarda *İznik Bursa Tarihi* adlı eserini neşreden M. Turgut Koyunluoğlu, Tekkeler diye bir başlık açamamış, ancak Bursa Müzesi'nden bahsederken, müzeye intikal eden tekke eşyaları vesileleriyle konuya temas edebilmiştir. Tekkelerle ilgili değerlendirmelerin de sıhhatli olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁰

Tedirgin kalemlere son örnek olarak Ömer Lütfi Barkan'dan söz edilebilir. Onun klasik bir eser hüviyetini kazanan "Kolonizatör Türk Dervişleri" *Vakıflar Dergisi*'nin ikinci sayısında 1942 yılında yayımlandı. Makalenin ilk sayfalarında aynı korku ve endişelerin gelip gittiğini hissetmemek mümkün değil. Makalenin başlığının çok uzun tutulması bile bu endişe ile ilgili olabilir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I / İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler."¹¹

Dergiler: Sivil Toplumun Sesi

1946 ile başlayan çok partili hayat, dinî hayat üzerindeki baskının da yavaş yavaş kalkmasına zemin hazırladı. Tekke ve tarikatların resmen yasak oluşu tasavvufî konuları hemen gündeme getirmediyse de dolaylı olarak bu dünyada da bir yumuşamanın ilk ışıkları görüldü. Diğer taraftan dinî hayat açısından son yirmi yılın getirdiği problem ve sıkıntıların aşılması gerekiyordu. Bunların da en önemlisi din adamı meselesiydi. Medreselerin kapatılması, İmam-Hatip yetiştirecek okulların yokluğu giderek büyük bir problem doğurdu: Din adamı yokluğu. Dolayısıyla 1947-1950 yılları arasında çıkan kitap ve dergilerin temel konusu İmam-Hatip Mektepleri, İlahiyat Fakültesi gibi konulardır.

Bu dönemde dinî dergilerde de büyük bir patlama görülmektedir. Âdeta yirmi yılın suskunluğu telafi edilmek istenmektedir. Dolaylı olarak da olsa tasavvufî konulara temas eden bu dergilerin bir kısmı şöyle sıralanabilir:

Hakikat Yolu, İslâm Yolu, İslâm'ın Nuru, Tanrı Kulu, Türk İslâm Ansiklopedisi Mecmuası, Ehl-i sünnet, Hakka Doğru, Hidâyet, İslâmiyet, İslâm Yolu, Müslüman Sesi, Sebülürreşad, Ramazan, Selamet, Allah Yolu, Sobbet, Hareket, Büyük Doğu, Din ve Siyaset, Yeni Selamet, Hak, Doğru Yol.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Küçük, Hülya, *Kurtuluş Savaşında Bektâşiler*, İstanbul 2003.

¹⁰ Kara, Mustafa, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, Bursa 2010.

¹¹ *A.g.e.*, s. 279-386.

Tasavvuf: Valinin Dergisi

1950'den önce çıkan dergilerden birinin adı da *Tasavvuf*. 1922-1938 yılları arasında Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Çorum ve Konya illerinde valilik yapmış olan Cemal Bardakçı (ö. 1981) tarafından çıkarılan bu dergi daha çok tasavvufun fikrî, felsefî ve edebî boyutuyla ilgilenmiştir. Şimdilik bizi ilgilendiren en önemli yazı 10. sayıda yer olan Cemal Bardakçı'nın "Tasavvuf ve İrtica" başlıklı makalesi. Birkaç cümle aktarmakta yarar vardır:

"Bu iki kelime ne zaman kulaklarıma çarpsa veya gözlerime ilişse içim sızlar, yüreğimden kan gider. Onların son günlerde gazetelerimizde sık sık tekrar edilmesi, hatta Millet Meclisi'mizde de tartışma konusu olması beni yine derin ızdıraplara, kötümser düşüncelere saldı... Cumhuriyet rejimi laiklik esasını kabul etmekle yobazların elinden maddî kuvveti çekip almış oldu. Dışlerini söktü. Onları etraflarına zarar veremeyecek bir duruma soktu. Bu sayede millet de hiç şüphesiz gerçek din bilginleri de geniş bir nefes aldılar. İmdi yobazlar din namına manasız ve uydurma sözlerini istedikleri kadar tekrarlasınlar, diledikleri kadar gazete ve kitap çıkarsınlar. Artık onlardan korkulmaz... Bundan böyle memleketin idaresi vazifesini omuzlarına alacak olanlar bu milleti hakkıyla tanımalıdırlar. Onu mutaassıp sanarak ve bu taassuptan tehlikeli hareketler doğabileceğine ihtimal vererek acele kararlar ve tedbirler almaktan kaçınmalıdırlar... Bizce yapılması gereken iş bir daha yobazların eline maddî kuvvet geçmesine engel olmak yani laiklik esasına sımsıkı yapışmaktır..."

Şark Klasikleri

Kitap-dergi konusunu kapatırken şu da ilave edilmelidir: Türk okuyucu 1940'lı yıllarla başlayan iki tercüme faaliyeti ile birlikte tasavvufî terim ve tasavvufî konularla yüz yüze gelmiştir. Bunlardan birincisi Şark klasikleri ikincisi ise İslâm Ansiklopedisi'dir (1940-1987). Bu konularda da zamanın Maarif Bakanı Hasan Âli Yücel'in gayretlerini inkâr etmek mümkün değildir. "Millî Eğitim Klasikleri" diye hâlâ hizmet veren bu eserler söz konusu dönemin yadigârıdır. *Kuşeyri Risalesi*, *Mesnevî*, *Füsûs*, *Hikem-i Atâiyye*, *Leme'ât*, *Gülşen-i Râz* gibi eserleri yeni harflerle okuma imkânı doğdu.

163: Hıyanet-i Vataniyenin Yumuşak Şekli

1949 yılının en çok tartışılan konularından biri de Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesidir. Kanunda her ne kadar tekke ve tarikat kelimeleri geçmiyorsa da Meclis'te yapılan tartışmalara bakıldığında bu durum açıklık kazanmaktadır. 163. madde 10.06.1949 tarihinde son şekliyle kabul edildi. Şimdi bu tarihten önce Meclis'te yapılan bazı konuşmalardan bölümler aktararak yukarıdaki iddiayı biraz açalım.

Fahri Karakaya: "... Yalnız gayet tabiidir ki bu arada da eski tarikatçılık, şeyhçilik, memleketi maddeten ve mânen kemiren bu cereyanların şiddetle önüne geçmek lazımdır. Sayın hükümetten bilhassa bunu rica ediyorum. Bugünkü kanunlar kâfi değildir. Bu gibi kara kuvvetleri ezmek için çok şiddetli kanun tasarılarını getirsinler. ..." (24.01.1949).

Aynı yılın bütçesi görüşülürken Bursa Milletvekili Muhiddin Baha Pars şöyle diyordu: "...Dini, ticarete vasıta ittihaz eden otuz sene evvelki mecmualar hortlamış görülmektedir. Atatürk'ün ölümünden beri ilk defa kabrinde rahatsız olduğu söylenebilir. Din tüccarlarının çıkardığı mecmualar Atatürk'ün kabrine atılan bombalardır. Atatürk'ü kabrinde vurmak isteyenlere hadleri bildirilmeli, bu silahlar ellerinden alınmalıdır". M. Baha Pars Bursalı bir şeyhin oğludur.

Benzer konuşmalara Başbakan Şemseddin Günaltay'ın verdiği cevap ise şöyledir: "...Vicdan hürriyeti maskesi altındaki her irtica hemen ezilecektir. Bu memlekette tekke ve türbeler yeniden hortlayamaz. Hükümet dinî efsanelerin ve memleketi tahrip eden zihniyetin inkişafına asla müsaade etmeyecektir..."

Sebilürreşad ve *Selamet* başta olmak üzere o günlerde yayınlanan dergiler bu kanun tasarısının Meclis'ten çıkmaması için büyük gayret gösterdilerse de başarılı olamadılar.

163. maddenin saltanatı 1990'lı yıllara kadar sürecek ve birçok dinî faaliyet bu maddenin tasallutunu tanıyacaktır. Tasavvuf hayatı ile ilgili faaliyetler bunların başındadır.

Dergâhlar ve Masonlar

1930'lu yılların başında kapatılan Mason Localarının 1949'da yeniden açılmasına izin verilmesi tekke ve tarikatların bir başka açıdan gündeme gelmesine sebep oldu. Mustafa Kemal tarafından yasaklanan bu iki teşkilatın birine izin verilmesi diğerine verilmemesinin sebebi soruldu. Müslümanlar tarafından yayınlanan dergiler sürekli bu soruyu sordular ve siyasîlerin tavırlarına tesir etmek istediler. Onlara göre mason tekkelerine izin verilmemesinin bir gerekçesi de kökünün dışarıda olması idi.

Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun konuşması şöyle: "Bu memleketin kurucusu ve kur-tarıcısı, Hurafeleri kaldıran Atatürk'ün ruhu şimdi burada pervaz ediyor. Dahiliye Vekili de bizim yaştadır. Bu cemiyetin (masonluğun) beynelmilel olduğunu bilmiyorsa hayret ederim. Bu tarikatın iç yüzünü iyi bilirim: Bektâşilikten alınmıştır. Fakat onun Yahudicesidir. Şimdi kalkar Mevlevîler de 'bu tarikata müsaade ettiniz, bize de müsaade ediniz' derlerse Dahiliye Vekili nasıl izin vermez sorarım. Kanun vardır, dinî tarikat kurmaya kimsenin hakkı yoktur. Atatürk'ün ruhu ta'zib edilmemelidir...". Meclis başkanı araya girerek "dernek yetkilileri bakanlığa başvurunca kurulmuş sayılır, inceletiyoruz, kökü dışarıda ise gereği yapılır" deyince Tekelioğlu şöyle devam etti: "Onlar müstakil olduklarını söyleyecekler. 'Nakşî Derneği' namıyla bir cemiyet teşekkül etse hükümet onlara 'efendim siz tarikat mısınız' diye sorar mı?"

Sebilürreşad'da "Tarikatlar İlgâ Olundu Fakat Mason Tekyeleri İşliyor" başlıklı bir yazı yazar M. Raif Ogan'ın bazı cümlelerini aktarmakta yarar vardır: "Bilindiği üzere Türkiye'de 'Tekkeler ve Tarikatların' ilgâsı hakkında bir kanun vardır. Bu kanun halen meriyette bulunduğu göre masonlar gizli tekke ve tarikatlarının âyinlerini ve talimatlarını resmen hükümete bildirmelerine rağmen neden ses çıkarılmaz. Burasını anlamak imkânsızdır. Yoksa masonlar kanun dışında bir muâfiyeti mi haizdirler... Tekke ve tarikatların lağvı hakkındaki kanunun hükmü yalnız toplantılarında 'Allah, Lâ ilahe illallâh' diyenler için midir? Erenköyü'ndeki birkaç Bektâşi'nin harab dergâhlarında toplanmaları suç olup mahkeme verilir de Masonların gizli âyinleri neden bırakılır (Ocak 1951).

1954: Hukukçular Ne Dedi?

Tekkeleri kapatan Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan bir grup politikacının kurduğu Demokrat Parti, 1950'nin Mayıs'ında iktidar olunca bazı bakış açıları değişti. Değişen açılardan biri de din ve dinî hayatla ilgili idi. Tekke ve tarikatlar üzerindeki resmî baskı devam ediyordu. 163. madde vardı ama durum eskisi gibi değildi. En azından konular daha rahat bir zeminde konuşuluyor, tartışılıyordu. Bir müddet sonra şu soru sorulmaya başladı: Din ve vicdan hürriyetinin olduğu bir ülkede tarikat âyinlerini yasaklamak ne kadar tutarlıdır? Anayasa'sında "âyin"lerin serbest olduğu

tespit eden bir ülkede tarikatlar yasak olabilir mi? Bu soruyu şimdi sormak çok kolaydır. Ancak bu soruyu 30'lu, 40'lu yıllarda sormak hiç de kolay değildi.

Bu sorulara yöneticilerin verdiği cevap özet olarak şöyledir: Din başka tarikat başkadır, cami başka tekke başkadır, bunları birbirine karıştırmamak gerekir. Israrlı sorular devam edince ifade şu şekli aldı. Tarikat hayatı din ve vicdan hürriyetine, insan haklarına aykırı olabilir, fakat Türkiye'nin özel bir durumu vardır. Bizim laikliğimiz kendimize göredir, tarikatlar inkılabımızı tehdit ettiği için kapalıdır, kapalı olmalıdır... Meseleyi salt hukuk açısından ele alıp makul görüşler ileri sürenler yok muydu? Vardı ama sesleri çok "cılız" hatta "lüks" kalıyordu.

1950'li yıllarda İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü de yapmış olan Sıddık Onar, tekkelerin kapatılmasının ancak geçici bir tedbir olabileceğini düşünmektedir. "...Tekkelerin kapatılması ve bunların amme intizamını, maddî nizamı ihlâl etmeyecek bir şekilde âyinlerine müsaade edilmemesi, siyasi esaslara müstenid ve geçici bir tedbir sayılmak lazım gelir. Bu ancak inkılabın icab ettirdiği ve muayyen bir zaman ve mekana mahsus fevkalade bir zabıta tedbiri mahiyetindedir."¹²

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne tarikat âyinlerinin serbest olmasına dair bir madde koydurmak için Türk temsilcisinin epeyce zorlandığını söyleyen Bülent Daver, "Tekke ve Zâviyelerin Seddi ve Tarikatların Men'i" adlı makalesini şöyle bağlamaktadır: "Tarikatların ilgânu, asırlarca mistik, metafizik kalıplar içinde donmuş, uyuşmuş, hareket kabiliyetini, hayatietini bir topluluğa yeni bir merhalede yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için tatbik edilmiş bir 'şok' tedavisi saymakla hata edilmeyeceğini sanıyor ve zamanla bu kanunun hakiki hüviyet ve manasını bulacağına inandığımızı ifade etmek istiyoruz."¹³

Türbeler: Tekkelerin İkiz Kardeşi

Tarikat büyüklerinin vefat ettikleri tekkelerde defnedilmeleri zamanla bu iki müessesenin birlikte düşünülmesini gerektirmiştir. Tekkelerden ayrı olarak türbeler için, türbelerin giderleri için vakfiyelerde özel maddelerin konulması veya müstakil vakfiyeler tertib edilmesi giderek bu binaların başlı başına bir kurum olmasını temin etmiş, türbedarlık bazı bölgelerde tekke şeyhliği ile eşanlı bir hale gelmiştir.

Ankara Hükümeti'nin tekkelerle birlikte türbeleri kapatmasının esas sebebi budur. Türbeler etrafında oluşan folklorik unsur ve bâtil inançlar da yasaklanmanın diğer bir yönüdür.

Türbelerin kapatılmasına ilk karşı çıkan kişi 1925'de Millî Eğitim Bakanı olan Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir (ö. 1966). Ona göre türbeleri kapatmamak gerekir, çünkü o türbelerde medfûn olan kişiler bizim büyüklerimiz, bizim dedelerimizdir. Gençliğin onları ziyaret etmesi, onları tanınması gerekir. Hatıratında bu konuyu Bakanlar Kurulunda Mustafa Kemal ile tartıştığını ifade eden Tanrıöver, şu cevabı aldığını ilave ediyor: "Tekkelerle birlikte türbeler de kapatılacaktır. Ama on sene sonra gel, istediğin türbeyi aç, entarini giy, türbedarlık yap."¹⁴

Değil on sene 1949 yılına kadar Türkiye'de padişahların türbeleri dahil hiçbir tarikat büyüğünün

¹² Onar, Sıddık, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, s. 565.

¹³ Daver, Bülent, *Laiklik I*, s. 105.

¹⁴ Baydar, M. *Hamdullah Subhi ve Anıları*, İstanbul 1968, s. 170 vd.

türbesi açık değildir. Ancak 1940'lı yılların başından itibaren sanat değeri yüksek olan bazı türbelerin bakımsızlığı ve perişanlığı gündeme gelmiş ve bunların onarımı yönüne gidilmiştir. Mustafa Kemal'in ölümünden hemen sonra Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel'in Bakanlığı ile ilgili Meclis konuşmalarında söz konusu faaliyetlere ait bilgiler bulmak mümkün olmaktadır. "...İstanbul'da bizim bu söylediğim şekilde Maarif Vekaletinin idaresine verilmiş 67 türbemiz vardı. Bunun otuzdan fazlasını tamir ettik... (BurSa'da) Çelebi Mehmet türbesi beş seneden beri bizi meşgul etmektedir... (1944 Yılı Bütçe Konuşması) "...İstanbul'da sayısı 60'a varan mühim türbeler... Son yıllarda bu işler için sarf ettiğimiz para bir buçuk milyon lirayı geçiyor..."

Bu gelişmelere rağmen 1949'da 677 sayılı kanunun türbeleri kapatan kısmı tadil edilip Türkiye çapında 20 türbenin ziyarete açılması bazı kişiler tarafından Kemalizm'den verilmiş büyük bir taviz olduğu şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁵

Aslında türbeler konusunda hükümetin yapabileceği başka bir şey de yoktu. Çünkü Anıtkabir yapılmaktaydı ve adı ne olursa olsun burası bir türbe idi ve ziyaret edilecekti.

1961: Tartışmak Yasak

Çok partili hayatın getirdiği imkânlarla birlikte tarikat ehli biraz rahat bir nefes aldıysa da 677 sayılı kanunda zikredilen cezalar ve Demokles'in kılıcı gibi duran 163. madde her zaman aktüalitesini korumuştur. Basın ve yayın organlarında yüzlerce defa şu haber duyulmuş ve okunmuştur: "Filan yerde tarikat âyini yaparken şu kadar kişi yakalanmıştır."

1961 Anayasası ise dikkat çekici bir kısıtlama getirdi. Aralarında 677 sayılı kanunun da anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı esasları getirilmiştir (Madde: 153). Aynı madde 1982 Anayasası'nda da yer almıştır (Madde: 174).

Temel çizgi bu olmakla birlikte farklı sesler çıkaran siyasiler de olmuştur. Şu cümleler 1964 yılında Adalet bakanı olan Sedat Çumralı'ya aittir: "...İslâm dini vardır ve kıyamete kadar var olacaktır. Kimsenin sabaha kadar ibadet etmesine engel olan yoktur. Din ve tarikat birdir. Ben bir tek tarikat biliyorum. O da tarikat-ı Muhammediye'dir" (*Diyanet Dergisi*, Ağustos-Eylül 1964). Yalnız bu görüşler istisnadır. Hâkim zihniyet şeriat ve tarikatın öldürücü, mahvedici bir şey olduğu istikametindedir. Türkiye'deki aydınların kafasındaki tarikat ve derviş imajı hâlâ böyledir. Bu dönemin bir özelliği de Yunus Emre, Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî gibi dervişlerin bayraklaştırılmasıdır. Yalnız bunlar tarikat ehli değil, hümanisttir, demokrattır, daha da önemlisi laikdir! Böyle olunca Yunus'un beytini okumanızda hiçbir mahzur yoktur:

"Şeriat tarikat yoldur varana

Hakikat marifet andan içeri."

Tasavvuf Profesörü Ne Dedi?

Türkiye'nin dinî hayatı başından beri iki müessesenin alış-verişi ile yürümüştür: Devlet ve Diyanet. 1949'da açılan Ankara İlahiyat Fakültesi ile 1959 yılında açılan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü bu kervana sonradan dahil olmuşlardır. İlahiyat Fakültesi niçin açıldı? Bu soruya söz konu-

¹⁵ Sencer, M. *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul 1968, s. 214.

su fakültenin meşhur profesörü Hilmi Ziya Ülken (ö. 1974) şöyle cevap veriyor: “İlahiyat Fakültesi tam tersine bu gerici hareketlerle mücadele etmek, dinî öğretimi zararlı tesirlerden korumak maksadı ile ilmî bir düşünceye dayanarak 1949’da kurulmuştur...”¹⁶

Aynı profesör 1960 inkılabından hemen sonra çıkan Fakülte dergisinde ise şunları söylüyor: “Atatürk, rönesansımızın hareket noktası sayılması gereken bu mânevî-ruhî inkılabın büyük önderidir... Atatürk’ün devrimci hamlesi bu boşluğu doldurmak ve kaybedilen zamanı tamir etmek için başvurulabilecek biricik vasıta sayılmalıdır... İktidarda kalmak için câhil kitlenin oyunu temin maksadıyla halkın gerici temayülünü kırbaçlamadan başka bir şey yapmamış olan memleket siyasi hayatının son on senesi modernleşmenin derin tabakalara nüfuzu bakımından acılıklarla dolu bir devirdir” (c. VIII, s. 6-7).

Aynı Fakültenin Din Sosyolojisi Profesörü Mehmet Taplamacıoğlu 1961 Anayasası’nı öve öve bitiremiyor (c. XI, s. 35 vd.). Aynı fakültede dekanlık ve Selçuk Üniversitesi’nde rektörlük yapmış olan Neşet Çağatay ise şöyle düşünüyor: “Her ne amaçla olursa olsun o zamanlarda tarikatlar bir ölçüde hoş görülebilirdi ama okulların, yetkili ve bilgili kişilerin yazdığı dinî eserlerin radyo ve televizyon yayınlarının, gazete, dergi ve kitapların bu tür bilgileri bol bol verip durduğu bir ortamda tarikatçılık çağ dışı, kişi onurunu kırıcı ve sömürü aracı bir girişimdir...”¹⁷

Gelelim Tasavvuf profesörüne. Yıllarca bu fakültede söz konusu dersi okutan Cavit Sunar, “Atatürk Türkiye’sinin Maddî ve Manevî Temeli” başlıklı 65 sayfalık makalesini Atatürk’ün meşhur “Ne mutlu Türküm diyene” cümlesini naklettikten sonra şöyle bağlıyor: “Ve ne mutlu dünyamızca ve dinimizce de hayatını milletine hizmet yolunda feda etmiş olmakla milletinin en saygılısı ve sevgilisi sıfatıyla bu sözü söyleyene...”¹⁸

1971: Tarikatlar Sosyal Mikroptur

Tarikatlarla ilgili mahkûmiyetin devam ettiğini görmek isteyenler Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçe görüşmeleri ile ilgili tartışmalarına göz atmaları yeterlidir. İki örnek verip geçelim: Cumhuriyet Halk Partisi’nin devamı olduğunu söyleyen bir partinin temsilcisi Mehmet Ergene, sözlerine 1950 öncesinin çok iyi olduğunu vurgulayarak başladı: “... Bu tarihten sonra din adına türlü oyunlar oynanmaya, vatandaşlar arasında nifaklar sokulmaya tarikatların yerden ot biter gibi bitmeye başladığını görmekteyiz”. “...Bâtınî esaslara dayanan tarikat anlayışları manevî nüfuz sahiplerine çıkar sağlamaktan başka hiçbir işe yaramaz... Bugün Türkiye’de sıhhatli değil ‘hasta’ bir hayat yaşamaktadır. Buna sebep olan tarikatçılık denen sosyal mikroptur...” Milletvekili, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yapması gereken işleri 12 maddede toplamıştır. İki tanesi şöyle:

1. Sosyal bünyemizi kemiren tarikatların zararlarını halka tebliğlerle, vaazlarla, yayınlarla anlatmalıdır.

2. Başkanlık, tarikat başlarını veya hamilerini teşkilattan uzaklaştırmalıdır.

¹⁶ AÜİFD, 50. Yıl Özel Sayısı, Ankara 1973, s. 68.

¹⁷ Taplamacıoğlu, Mehmet, *Makaleler ve İncelemeler*, Konya 1983, s. 483.

¹⁸ 50. Yıl Özel Sayısı, s. 172; Ocak, A. Yaşar, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996.

Eskişehir milletvekili Münir Sevinç 1986 yılında söz konusu kurumun bütçesi görüşülürken görüşlerini şöyle açıklıyordu: "...Biz halkımızın bu temiz inançlarını, safsatacıdan, üfürükçüden, bâtlı inançlı yobazlardan, bağnazların tasallutundan tarikatların sömürsünden kurtarmak istiyoruz... Biz irticaa, gericiliğe, yobazlığa, siyasal eylem peşinde koşan tarikatçılığa... karşıyız.

Türkiye'de dine ve dinî esaslara karşı çıkmayı göze alamayanlar başından beri "tarikat"lara yüklenmişler âdeta "hınç"larını bu müesseseden almışlardır. Doğrudan tarikatlarla ilgili olmayan dinî kıpırdanışlar "tarikat" diye yayılım ateşine tabi tutulmuş, boğulmak istenmiştir.¹⁹

Sonuç: İki Yerli İki Yabancı

1. Bülent Ecevit: Cumhuriyet Halk Partisi tarikatları yasakladığı sene İstanbul'da doğru. 1961'de Çalışma Bakanı oldu. 1970'li yıllarda CHP Genel Başkanı 1974'te Başbakan oldu. 1984'te "Tarikatlar serbest olmalıdır" dedi.

2. Turgut Özal: 1927 yılında doğdu. 1980'li yıllarda başbakan oldu. 163. maddenin kalkmasını temin etti. Bir Nakşebendî dervişi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin en üst makamına seçildi.

3. Fazlurrahman: Pakistanlı din bilgini. "Sûfilîğin bu meydan okuyuşunu İslâm dünyasında Mustafa Kemal Atatürk hariç hiçbir siyasî lider göğüslemeye cesaret edemedi. Fakat Atatürk'ün reformlarını, özellikle burada söz konusu ettiğimiz reformlarını sadece kuvvete başvurularak zorla kabul ettirilen zecrî tedbirlerden daha başka bir şey telakki etmek kolay değildir. Bunlar cesaretle alınmış kesin tedbirler idi. Fakat toplumun geniş bir kesimi onları kabul etmeye hazır değildi. Bu bizi, Müslüman toplumun yeniden kurulmasında en acil ve hayati yeri işgal eden bu alanla ilgili ıslahat meselesinin özüne getirmektedir: Kitleleri saran inanışların yerine ne konabilir ve bu iş nasıl yapılır? Açıktır ki Atatürk ve arkadaşları bu soru üzerine kafa yormadılar, yahut en azından yeteri kadar kafa yormadılar..."²⁰

4. Graham Fuller: Amerikalı siyasetbilimci. "Modern Türk devletini kurarken vakıf ve tekkeleri kapayarak Müslüman kurumlarını tahrip ettiğini Atatürk de sanırım bugün kabul ederdi. Bunun o zaman gerekli olduğuna katılıyorum, ama çok radikal bir ameliyat olmuştur. Atatürk, ülkenin içinde bulunduğu çaresiz durum nedeniyle ve modern bir devlet kurabilmek için Türkiye'nin Osmanlı ve İslâmî geçmişini kesip atmıştır. Türkiye'nin şimdi sağlam, kurumlaşmış ve çok başarılı bir devlet olduğunu düşünüyorum. Kazanımlarından gurur duymalı ve sanırım artık kendi geçmişiyle Müslüman ve Osmanlı geçmişiyle yüz yüze gelebilmelidir. Bu geçmişin iyi ve kötü yönlerini değerlendirebilmeli. Bence insanların daha fazla dinsel ifade özgürlüğü istemesinden doğal bir şey olamaz. Yanlış anlaşılmasın ben laiklik yanlısıyım. Ama farklı bir inanca sahip çok sayıda kişinin varlığını reddedemeyiz. Bu inançları yasaklarla bastıramayız..."²¹

Tarikatların mahkûmiyeti

Ne zaman sona erecek?

Ömrü olanlar görecek...

Ve yakındır her gelecek...

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Kara, Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul 2000.

²⁰ *İslâm*, s. 343.

²¹ *Milliyet*, 19 Nisan 1995.